

A KORAI MAGYARSÁG ELSŐ TALÁLKOZÁSAI A KERESZTÉNYSÉGGEL

THE ANCIENT HUNGARIANS' FIRST ENCOUNTERS WITH CHRISTIANITY

Bollók Ádám

PhD, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest
bollok.adam@abtk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány az írott és a régészeti források áttekintésével a korai magyarságnak a kereszténységgel való első találkozásairól nyújt röviden képet a 9–11. század közötti időszakban. Míg a 9. században elsősorban személyek közötti kapcsolatokról értesülünk, a magyarokkal kapcsolatba hozható régészeti leletanyag egyelőre nem utal a keresztény hit szélesebb körű terjedésére a magyarok között. A 10. században a Kárpát-medencében a magyarok nemcsak keresztény alattvalók urai lettek, de a térítések is megindultak közöttük. Ezek következtében társadalmuk szélesebb rétegei ismerkedhettek meg a keresztény Isten erejéről és hatalmáról szóló tanítással. A Géza és Szent István által elindított és államilag támogatott térítés ezért csak bizonyos szempontból jelentett cezúrát. A keresztény szokásrendszer uralkodóvá válásához azonban így is hosszú időre s kiváltképp kellő számú, az országot benépesítő közösségek között élő papra volt szükség.

ABSTRACT

The main goal of the present paper is to briefly review on the strength of the written sources and the archaeological record the ancient Hungarians' first encounters with Christianity during the ninth to eleventh centuries. In the ninth century, the written sources mainly attest to personal contacts between Christian individuals and the ancient Hungarians, while the material record does not reflect to the spread of Christianity among larger groups of the latter. In the tenth century, the Hungarians became the lords of Christian subjects in the Carpathian Basin and conversion campaign(s) began to be conducted among them. Both offered the opportunity for the common folk to learn about teachings of the Christian God's power and authority. Thus, the state-enforced conversion launched by Géza and King Saint Stephen marked a major watershed from certain perspectives only. Nevertheless, Christian morals and customs only became more deeply rooted with time and through the agency of a larger number of priests who lived among the inhabitants of the Carpathian Basin.

Kulcsszavak: korai magyarok, kora Árpád-kor, kereszténység, mellkereszték

Keywords: ancient Hungarians, early Árpadian age, Christianity, pectoral crosses

BEVEZETÉS

I. Szent István királynak a korabeli európai típusú államszervezet kialakításáért tett lépései közül a kereszténység felvételénél és az egyházszerkezet kiépítésének megkezdésénél egy sem bizonyult maradandóbbnak. A folyamat részleteiről egykorú írott forrásaink sajnos nagyon kevés konkrétumot árulnak el, így a történettudomány minden olyan kiegészítő adatnak nagy hasznát veheti, melyekkel a társtudományok járulnak hozzá az ismeretekhez. Különösen sok, más forrás alapján nehezen megismerhető részletről szolgál információval a régészeti kutatás, amely a templomok méretéről és az egyházi infrastruktúra kiépülésének üteméről éppen úgy fontos adatokat tár fel, mint az épületeket használó közösségek szokásairól, mindennapjairól. Régészeti forrásaink ugyanakkor nemcsak a Szent István korában megkezdődött folyamatok kiteljesedésébe nyújtanak betekintést, hanem bizonyos körülmények között lehetővé teszik, hogy azok előtörténetéről és gyökereiről is benyomásokat nyerhessünk. Azaz egy olyan időszakról szolgálnak adatokkal, amelyet a szöveges forrásaink még inkább homályban hagynak. Az előzmények és a kor viszonyainak ismerete nélkül azonban aligha alkothatunk megalapozott képet arról, hogy milyen körülmények között indult el a Géza fejedelem, majd Szent István király által államilag irányított keresztény térítés és ezzel párhuzamosan a keresztény kultúra formálódásának új korszaka a magyarság körében. A „találkozás” szót ezért használjuk többes számban tanulmányunkban.

A KEZDETEK: A MAGYAROK ELSŐ TALÁLKOZÁSAI KERESZTÉNY SZEMÉLYEKSEL A 9. SZÁZADBAN

Több szövegből is értesülünk arról, hogy a 9. század végén, illetve a 10. század elején a Kárpát-medencét több lépcsőben a politikai fennhatóságuk alá vonó magyarok legkésőbb a 9. század második felében, etelközi tartózkodásuk során már kapcsolatba kerültek keresztény személyekkel. A legkorábbi, írott forrásban is rögzített ilyen esemény 861 januárjára keltezhető: Szent Konstantin-Cirill a krími Cherszón városa közelében ekkor találkozott egy magyar csoporttal (Vita Constantini 8, ford. F. Kováts, 2013, 18.). Az események pontos kontextusát ma már nehéz egyértelműen rekonstruálni. Konstantin életének további eseményei alapján azonban akkor sincs okunk kételkedni az eset békés kimenetelében, ha maga a beszámoló esetleg azért került is a szövegbe, mert a szentéletrajzok visszatérő motívumaként a szent hatalmát és tekintélyét volt hivatva érzékeltetni, amelyet még a Krisztus tanítását nem ismerők is elfogadtak.

Akárhogyan is, a hasonló érintkezések különféle élethelyzetekben a 9. század második felében gyakoriak lehettek. Legalábbis erre utal, hogy a 10. század elején író Ibn Ruzsza tudósítása szerint a magyarok etelközi szállásairól többé-kevésbé

rendszeresen felkeresték Kherszón piacait, hogy ott a szomszédjaiktól beszerzett árukat, köztük az északon elfogott rabszolgákat eladásra kínálják (Zimonyi, 2005, 34–35.). A fennmaradt források ugyan egészen a 894-es év eseményeiig hallgatnak arról, hogy e személyek közötti spontán érintkezés mellett kiépültek-e a magyarok vezetői és Konstantinápoly urai között a magasabb szintű politikai kapcsolatok is, ám a Dnyeper-vidék és az Al-Duna közötti térséget uraló magyar törzsszövetség geopolitikai helyzetét ismerve nehezen elképzelhető, hogy erre ne került volna sor szinte azonnal a régió magyar kézre kerülése után.

Sajnos a források homályban hagyják, hogy a konstantinápolyi kormányzat próbálkozott-e ebben az időben a magyarok közötti térítéssel; különösebb meglepetést azonban nem keltene, ha idővel az igenlő válasza kerülnének elő bizonyítékok. E kísérletek ugyanis a kora középkor évszázadai során visszatérőek voltak a birodalom határai mentén élő népek körében, remélve, hogy a kereszténység terjesztése által Konstantinápoly szomszédjait bizonyos mértékben saját szövetségi rendszerébe vonhatja (vö. Bollók, 2017). Arról, hogy ezt a reményt Bizáncban a 9. században sem adták fel, sokatmondóan tanúskodik egy, a 9. század első évtizedében készült püspökséglista. Ez a doroszi (ma Mangup a Krím déli részén) metropolita fennhatósága alatt hét püspökséget sorol fel, amelyek a Krím félszigeten, a Fekete- és a Kaszpi-tenger közötti térségben és a kazár fővárosban, Itilben létesültek. A püspökségek azonosítására több esetben sem a székhelyük nevét, hanem azon csoport elnevezését használták, akik között az egyháziak működtek, így okkal feltételezhető, hogy esetükben talán az egyházi szervezet kialakulásának kezdeti fokán álló, megállapodott központot még nélküli térítő püspökségekkel számolhatunk (Zuckerman, 2006). Akárhogyan is, a kazár kagán udvarában Konstantin-Cirill részvételével 860-ban lezajlott vita, amelyen a kazár uralkodó meghívására a keresztény, a zsidó és a muszlim vallás képviselői ütköztették tanításaikat az udvar tagjainak jelenlétében, még akkor is a keresztény kötődésű csoportok kazáriai megerősödésére utal, ha a vita végkifejletére hivatkozva a kazár uralkodó és környezete végül a zsidó hit felvétele mellett döntött. A kazár főváros és a kagán környezete régészeti hagyatékának részletesebb megismeréséig nem lehet azt eldönteni, hogy e megerősödés mögött egy kis létszámú, de befolyással bíró, politikailag a keresztény Bizánc felé orientálódó csoport, vagy pedig egy nagyobb létszámú közösség állhatott.

A 9. századi eleji püspökségjegyzékből kiolvasható, a Fekete-tenger északi térségében zajló térítési tevékenység korlátozott eredményeiről mindenesetre szintén érdekes adatot őrzött meg Konstantin-Cirill életírása. A Krím félsziget keleti részén fekvő Phoulai településének felkeresésekor Konstantin 860-ban ott pogány módra áldozatot bemutató, „eltévelyedett” „keresztényekkel” találkozott, akiket megpróbált visszatéríteni a helyes útra (Vita Constantini 12, ford. F. Kovács, 2013, 27–28.). Cherszón érsekének mindenesetre 914-ben újabb missziót kellett indítani a térségben élő keresztények küldöttségének kérésére, akik arra panaszkodva for-

dultak a konstantinápolyi pátriárkához, hogy nincsenek papjaik, akik a hit igazságaira tanítanak őket (Zuckerman, 2006, 222–223.).

Az eddig látottak fényében nem tűnik különösebben kétségesnek, hogy a 9. század második és harmadik harmadában a kelet-európai térségben – előbb Levédiában, majd Etelközben – élő és mind a kazárokkal, mind Bizánccal szorosabb-lazább kapcsolatokat ápoló magyar törzsszövetség tagjai – főként a század második felében, etelközi tartózkodásuk idején – számos alkalommal kerülhettek kapcsolatba keresztény személyekkel. A hit terjesztésére a kelet-európai térségben tett bizánci kísérletek ugyanakkor még a krími bizánci birtokokhoz közelebb eső kelet-krími régióban is csak igen lassú ütemben haladtak előre a korban, így nem valószínű, hogy a jóval távolabb élő csoportok esetében jelentősebb sikereket tudtak volna elérni. Az etelközi magyarokkal kapcsolatba hozott, eddig közzétett leletek (Komar, 2018) között is alig találunk olyat, amely keresztény értelmezésének lehetősége felmerülne. Az ilyen értelemben számításba vehető néhány ábrázolás kapcsolatai pedig nem a bizánci ortodoxia irányába mutatnak (Klima, 2019).

A KÁRPÁT-MEDENCE KERESZTÉNYEI MAGYAR URALOM ALATT A 10. SZÁZADBAN

A Kárpát-medence birtokbavételével a korábbi történeti környezet számottevően megváltozott. A közvetlen bizánci szomszédság ugyan hosszú évtizedekre megszűnt, az új déli szomszéd, a magyarok megérkezésekor dél-erdélyi birtokokkal is rendelkező bolgár állam ugyanakkor 864 után hivatalosan a kereszténnyé válás útjára lépett. Ennél fontosabb, hogy a dunántúli térség 900. évi birtokbavételével a magyarok fejei keresztény alattvalók uraivá váltak, ahogyan keresztény közösségek kerültek a fennhatóságuk alá a morva állam területeinek átvételekor is. A 900-ig Karoling közigazgatás alatt álló *pannoniai* térség egyházi és világi előkelői közül mindazok, akik tehettek, minden bizonnyal nyugatra menekültek a magyarok elől. A 8. század végi frank hadjáratok után az Avar Kaganátus dunántúli népei között megkezdődött keresztény térítés eredményei ráadásul egy évszázad után sem érték el ugyanazt a mélységet a régió minden közösségében (Szőke, 2020). Az egyházi hierarchia elvesztése nyilvánvalóan komoly csapást jelentett e csoportok hitének gyakorlására, az egy évszázad alatt megszilárdult szokásrendszer azonban aligha tűnt el egyik pillanatról a másikra. Az utóbbi hatása elsősorban persze a korábban központi szerepet játszó, saját templommal is rendelkező közösségekben lehetett tartósabb, még ha a keresztény papság által megköveteltként azonosított temetkezési normáktól való eltérés még a tartomány egykori központjában, Mosaburg-Zalaváron működő temető 10. századi sírjaiban is kimutathatónak tűnik (Szőke, 2005, 26.).

E közösségek fenntartásához a 10. század első felének nyugat-európai katonai vállalkozásai során ejtett és a Kárpát-medencébe magukkal hozott foglyok

is hozzájárulhattak, akik között egyházi személyek is lehettek. (A foglyok egy jelentős részét persze a magyarok valószínűleg rabszolgaként bocsátották áruba.) Ha Piligrim passauai püspök a 970-es évek középső harmadában kelt levelének megfogalmazása – miszerint a Géza fejedelem által uralt terület lakosságának többségét tették ki a magyar hadjáratok során elfogott keresztények, akik gyermekeiket új lakóhelyükön nem tudták a hit tanításait átadva nevelni (ford. Kristó, 1999, 24–25.) – egyértelműen célzatos és túlzó is, e keresztény csoportok Kárpát-medencei jelenlétét nincs okunk kétségbe vonni.

A magyarok urai azonban nem csak különösebb ez irányú szándék nélkül, hadifoglyaik révén gyarapíthatták az uralmuk alatt álló keresztény csoportok lélekszámát. A 10. század közepén két Konstantinápolyba látogató magyar vezetőről, Bulcsúról és Gyuláról jegyezték fel, hogy önszántukból hajtották a keresztvíz alá fejüket. Gyula kérésére ezen felül Theophülaktosz konstantinápolyi pátriárka térítőpüspököt küldött a Kárpát-medencébe Hierotheosz személyében. Az eseményekről beszámoló források azt is egyértelművé teszik, hogy a magyar urak megkeresztelésére a bizánci udvar évszázados külpolitikájába illeszkedő módon került sor. A birodalom környezetében élő nép frissen „megtérő” vezetője a keresztység mellé birodalmi címet és jelentősebb pénzadományt kapott, amellyel az udvar szövetségesül próbálta megnyerni a gyakran katonai veszélyt jelentő vagy hasznos támogatónak ígérkező idegen nép fejét. A két magyar vezető közül a bizánciak megítélésük szerint számításait a püspököt kérő Gyulában találták meg. A nem sokkal a konstantinápolyi látogatást követően az augsburgi csata után kivégzett Bulcsúból, akit a bizánci udvarban továbbra is megbízhatatlannak tartottak, persze, ha akart volna sem válhatott hosszú távú szövetséges.

KERESZTÉNY KAPCSOLATÚ LELETEK A 10. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Hierotheosz Kárpát-medencei tevékenységéről lakonikus tömörséggel beszámoló 11. századi történetíró, Jóannész Szkülitész szavait, miszerint a bizánci térítő „a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez” (ford. Moravcsik, 1988, 85.), a kutatás régóta próbálja tényleges tartalommal megtölteni. Az erre vonatkozó kísérleteknek a történeti források és a régészeti emlékműanyag összekapcsolását terhelő általános módszertani problémák mellett szintén gátat szab, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján mindeddig nem sikerült meggyőző módon, szabatosan körülhatárolni Gyula uralmi területét. A Kárpát-medencéből eddig biztosan a 10. század vége elé keltezhető templómépületet a korból nem ismerünk. Az egyetlen kivétel a Gyulaféhvárott, a püspöki székesegyháztól nyugatra feltárt templómépület, amelyről a régészeti kutatás nem tudta egyértelműen eldönteni, hogy még a Gyulák idejében épülhetett, és fennállhatott a szentistváni püspökség korai éveiben is, vagy már az utolsó Gyula bukása után, a püspök-

ség alapításakor létesült-e. Az épület sajátos elhelyezkedése az egykori legiotábor délnyugati sarkában inkább az előbbi lehetőségre utal (Marcu Istrate, 2015).¹

A keresztény liturgia azonosítható épületmaradványai és tárgyi emlékei hiányában a régészeti kutatás elsősorban olyan tárgyak és temetkezési szokások vizsgálatán keresztül kísérhet meg bepillantást nyerni a Kárpát-medence 10. századi lakosainak vallási elképzeléseibe, melyek értelmezése körül nem alakult ki egyetértés a szakemberek között (ezeket a korábbi irodalommal részletesen áttekinti: Révész, 2011). E fenntartásokat a legegyértelműbben a 10–11. századi temetkezésekből napvilágra került mellkeresztek megítélése szemlélteti. Az, hogy a tárgytypus a korban nagy népszerűségnek örvendett a kis-ázsiai és a balkáni keresztény lakosság körében, a széles körű elterjedtség fényében nem vitatható. Vitatott viszont, hogy a szomszédos régiók a balkáni térségben divatos ékszerek iránt érdeklődést mutató lakosai miként tekintettek a szomszédjaik által viselt keresztekre: pusztán ékszereknek vagy a keresztény hit szimbólumának látták-e azokat?

Az így megfogalmazott kérdésre valószínűleg nem csupán azért nem adható egyértelmű válasz, mert nem rendelkezünk erre vonatkozó feljegyzésekkel, illetve mert a tárgyak egykori viselői sem feltétlenül tekintettek egyformán e darabokra. Legalább ennyire fontos körülmény, hogy e mellkereszteket keresztény viselők is többnyire a betegségek és a gonosz természetfeletti erők ellen védelmet nyújtó (apotropaikus) tárgyként hordták. Ráadásul nem csak életükben viselték e szerepkörben azokat: hasonló megfontolásokból adták halottaikra is – elsősorban az azokat életükben is hordó gyermekekre és nőkre –, védelmet remélve számukra Krisztus keresztjének ereje által (Bollók, 2016). Tekintettel arra, hogy a mellkeresztek a Kárpát-medence leletanyagában is elsősorban gyermekek és nők temetkezéseihez kötődnek, időről időre pedig más amulettek társaságában kerülnek elő, a hasonlóság talán nem kizárólag a véletlen műve (például mert az ékszervelet szokása is főként a nőkhöz és a leánygyermekhez kötődött).

Egy általánosabb kérdésre irányítja rá a figyelmet az a fentebb röviden érintett jelenség, hogy e mellkeresztek időnként további, a keresztény tanításból nem levezethető típusú amulettek társaságában kerülnek elő (például szerszám-amulettek). Ezt az egyébként igen széles körben elterjedt és nem ritkán az intézményes egyházi szervezet kiépülése után is feltűnő szokáselemet ugyanis jól látható módon még az egyháziak között sem ítélte el mindenki egyformán határozottan. A laikusok között pedig a „pogány amulettek” megítélésében fontosabb szerepet játszott az, hogy mennyire tartották azokat hatásos védelmet biztosítónak, mintsem hogy e tárgyak nem keresztény gyökerei miatt határozottan elutasítsák őket (Bollók, 2016). Célszerűbb volt e kérdésben mérsékelt álláspontot képviselniük

¹ Köszönetemet fejezem ki Benkő Eleknek az épület keltezése és értelmezése kapcsán nyújtott segítségéért.

az új hit terjesztőinek is – főként a hivatalos állami támogatással történő térítés előtti időkben.

Erről, a realitásokkal számot vető szemléletnek az egyházon belüli jelenlétéről nem kisebb jelentőségű személytől hallunk a kora középkorban, mint magától I. (Nagy Szent) Gergely pápától (ur. 590–604). Róma püspöke a Brit-szigetek pogány lakossága körében térítő Szent Ágostonnak, Canterbury első érsekének írott levelében amellett érvelt, hogy a pogányok megnyerése érdekében sem az állatáldozatok bemutatását nem kell megtiltani, sem a „démonok”, azaz a korábbi istenségek szentélyeit nem kell lerombolni, mindössze kultuszszobraikat kell megsemmisíteni. Mindkét „engedményt” ugyanazon cél elérése érdekében tartotta szükségesnek. A szenteltvízzel meghintett, oltárral és ereklyével ellátott, azaz keresztény templomokká alakított egykori szentélyek használatától azt várta, hogy a korábbi kultuszhely kontinuitása a megtérítettek számára könnyebben elfogadhatóvá tegye az új hitet. Ugyanez motiválta a korábban népszerű állatáldozatok megtartására és azok új, keresztény értelmezéssel történő átformálására tett javaslatát is. Tanácsa szerint a pogány állatáldozatok módosított értelmű folytatását a templomban elhelyezett ereklye egykori tulajdonosának, illetve a templom felszentelésének ünnepéhez kapcsolva lehet engedélyezni. Ezen alkalmakkor a feláldozott állatok húsát az ünnepekhez kapcsolódó lakomákon adományként kell szétosztani a résztvevők között. Mindezt Róma püspöke azért látta szükségesnek, mert szavai szerint tisztában volt azzal, hogy a korábbi tévelygésből csak lassan, lépésről lépésre lehet a frissen megtérteket elvezetni az igaz útra.² Az egyházfő megengedő realizmusa számunkra azért is lehet különösen figyelemre méltó, mert Ágoston Kent királyának meghívására és pártfogásával végezte hittérítői munkáját; azaz a megengedő megközelítésre ebben az esetben a felülről, politikai támogatással megvalósuló térítések egyikének esetében találunk példát.

Mindez arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a térítések idejének viszonyaira tekintve nem feltétlenül célszerű a kiépült egyházszerkezet korára érvényes mércét alkalmaznunk. Ezért a „pogányként” és keresztényként leírható jelenségek egyazon kontextusban, egyszerre történő előfordulása – így például az egyazon sírban talált mellkereszt és ételmelléklet – esetén sincs okunk minden alkalommal a kérdéses (lelet)együttestől elvitatni annak esetleges keresztény kapcsolatait. A korai időszakok viszonyai általánosságban is eléggé képlékenyek lehettek, így az egyházi előírások betartatása – még az állami törvényekkel megtámogatott esetekben is – számos területen aligha volt könnyen és széles körben megoldható. A papok száma még a 11. században sem lehetett akkora, hogy minden olyan eseménynél jelen lehessenek, amelynél szerepük lett volna az egyházi elvárások értelmében. A fentebb idézett phoulai példát alapul véve ezek a problémák még

² Gregorius Magnus, Epistulae XI.76, In: Martyn, 2004 = Bede Venerabilis: Historia ecclesiastica gentis Anglorum I.30, In: King, 1962, 160–165.

határozottabban jelentkeztek azon viszonyok közepette, amelyeket Hierotheosz missziója esetén feltételezhetünk. A térítőpüspök és társai által megkereszteltek tanításához, hitük kialakításához és elmélyítéséhez, valamint a szentségek kiszolgáltatásához papokra volt szükség, akik azonban nem állhattak kellő számban rendelkezésre. A térítőkkal kapcsolatba kerülők figyelmének, szimpátiájának és érdeklődésének megnyerésére kevésbé a korábbi szokásaikkal való teljes szakításra irányuló felhívás, mint inkább a kereszténység által kínált előnyök bemutatása lehetett az alkalmas. Ezek között kiemelt szerepet játszhattak a viselőik számára az életük és egészségük védelmét kínáló keresztény amulettek – elsősorban a mellkeresztek és a keresztekkel díszített viseleti elemek –, továbbá a gyakran varázsszövegekként is alkalmazott imák. Ezek ismerete és használata ugyan nem tette kereszténnyé alkalmazóikat az egyház vezetői szemében (és sokszor a modern szakembereikében sem), hozzájárulhatott ugyanakkor ahhoz, hogy a keresztény Isten hatalmába és a keresztény szimbólumok erejébe vetett hit gyökert verjen körükben (vö. Bollók, 2016). Ám, amint Nagy Szent Gergely pápa intelmei jelzik számunkra, a kereszténységhez vezető út első fázisában ez lehetett reálisan a térítést végző elsődleges szándéka – még az uralkodó támogatását, illetve kifejezett óhaját maguk mögött tudva is.

A tényleges körülményekkel és lehetőségekkel számolva az egyház az Árpádok királyságában is nyilvánvalóan számos területen észszerű kompromisszumokra kényszerült. Szembetűnő például, hogy bár a nyugati hagyomány szerint a keresztény halottakat már a 9. századtól kötelező érvénnyel a templomok köré kellett temetni, az Árpádok országában a 11. század utolsó évtizedei előtt nem hallunk olyan előírásról, amely a temetőt a templomhoz kötötte volna. A szokás ugyan egyes helyeken – így elsősorban minden bizonnyal az egyházi birtokokon – már a királyi törvények megfogalmazása előtt kimutatható a Magyar Királyság területén, teljesen általánossá azonban így is csak évtizedekkel az első törvény megszületése után vált (Kovács, 2013). A keresztény Magyar Királyság első évszázada folyamán a lakosság egy jelentős hányada így a megelőző időszakban nyitott, „pogány” gyökerű sírmezőkben temette el a Szent István törvényei szerint vasárnapi templomba járásra kötelezett, részben magukat talán ténylegesen kereszténynek is valló halottait.

ÖSSZEZÉS

A kereszténység ókori és kora középkori terjedését elemző tudományos kutatás az elmúlt évszázadban számos tényezőt – köztük a politikai előnyszerzés szándékát, a felülről érkező politikai, illetve a közösségen belülről jövő „oldalirányú” nyomást, a természetfelettil való sikeres kapcsolattartás hatását stb. – megvizsgált, amelyek az egyének és közösségek döntéseire befolyással voltak, illetve le-

hettek. A hangsúlyok természetesen máshová estek a politikai támogatással és az a nélkül vagy éppen az azzal szemben történő térítések során; az egyes eseteknek pedig még a hasonló csoportba tartozók között is megvoltak a maguk sajátosságai.

Az írott és a régészeti források szűkszavúságát és sokszor többféleképpen is értékelhető voltát tekintetbe véve is kevésbé valószínű, hogy a Géza, majd Szent István politikai támogatásával megindított, sikeresnek bizonyult térítés egy, a kereszténységgel korábban csak távoli kapcsolatba került magyarságot talált volna a Kárpát-medencében, amelyet azután vaskézzel térítve rövid idő alatt vezethetett a hit igazságaira. Amint a keresztény Isten hatalmáról és erejéről szóló tanítást már Géza és István kora előtt is sokan megismerhették a Kárpát-medence 10. századi lakói közül, úgy az egyház által a „pogány” hagyományok, elképzelések és gyakorlatok közé sorolt jelenségek sem tűntek el az emberek mindennapi cselekedetei sorából. Változást ebben csak az egyházszervezet hálózatának sűrűbbé válása hozhatott, amely a családi és faluközösségek életét az Egyház közvetlen figyelme alá helyezte. A valódi, babonások nélküli keresztény hit elmélyülését és megélését azonban a korai időkben ez is csak keveseknek hozhatta el.

IRODALOM

- Bollók Á. (2016): A „kereszt-phyllaktērion” és a mellkeresztrel való temetkezés szokásának háttere a késő ókori Kelet-Mediterráneumban és a Kárpát-medencében (The “Phylactery of the Cross” and the Mortuary Practice of Burying the Dead with Pendant Crosses in the Late Antique Eastern Mediterranean and the Carpathian Basin). In: Csécs T. – Takács M. – Merva Sz. (szerk.): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr: Lekri Group, 133–149.
- Bollók Á. (2017): Christians, Christianity and the ‘Northern Barbarians’ in Late Antiquity and the Early Middle Ages. In: Ebanista, C. – Rotili, M. (eds.): *Dalle steppe al mediterraneo. Popoli, culture, integrazione*. Atti del Convegno internazionale di studi Fondazioni e rituali funerari delle aristocrazie germaniche nel contesto mediterraneo Cimitile-Santa Maria Capua Vetere, 18-19 giugno 2015. Atti del Convegno internazionale di studi Oriente e Occidente fra tarda antichità e medioevo popoli e culture dalle steppe al Mediterraneo Cimitile-Santa Maria Capua Vetere, 16-17 giugno 2016. Napoli: Guida Editori, 423–442.
- F. Kovács P. (ford.) (2013): *Szent Konstantin-Cirill és Szent Metód élete*. Dunaszerdahely–Pozsony: Kalligram Kiadó
- King, J. E. (tr.) (1962): *Baedae Opera Historica with an English Translation by J. E. King in Two Volumes, Vol. I: Ecclesiastical History of the English Nation, Books I–III. (The Loeb Classical Library 246)* London–Cambridge, MA.: Harvard University Press
- Klima L. (2019): Keleti vallási motívumok a korai magyarsággal kapcsolatba hozható régészeti kultúrákban. *Archaeologiai Értesítő*, 144, 121–135.
- Komar, O. (2018): *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei / История и археология древних мадьяр в эпоху миграции. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11)* Budapest: PPKE BTK RI–Martin Opitz Kiadó–MTA BTK MÓT

- Kovács L. (2013): Éremleletes kora Árpád-kori templom körüli temetőkről és templomukról a Magyar Királyságban (1000–1141). Függelék: A kaukázusi hunok 7. századi megkereszteléséről. In: Révész L. – Wolf M. (szerk.): *A honfoglaláskor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3)* Szeged: SZTE Régészeti Tanszék, 227–295.
- Kristó Gy. (szerk.) (1999): *Az államalapítás korának írott forrásai. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15)* Szeged: Szegedi Középkorász Műhely
- Marcu Istrate, D. (2015): Byzantine Influences in the Carpathian Basin around the Turn of the Millennium. The Pillared Church of Alba Iulia. *Dacia*, 59, 177–213.
- Martyn, J. R. C. (tr.) (2004): *The Letters of Gregory the Great*, Vol. 3. Toronto: PIMS
- Moravcsik Gy. (kiad. és ford.) (1988): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai – Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Révész É. (2011): *Régészeti és történeti adatok a kora Árpád-kori bizánci–bolgár–magyar egyházi kapcsolatokhoz*. PhD-disszertáció kézírata. Szeged: SZTE
- Szőke B. M. (2005): Templom, egyén és közösség a Karoling Birodalom keleti peremterületén. In: Ritoók Á. – Simonyi E. (szerk.): „...a halál völgyének árnyékában járok”. *A középkori templom körüli temetők kutatása. (Opuscula Hungarica 6)* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 19–30.
- Szőke B. M. (2020): *A Karoling-kor Pannóniában. (Mosaburg–Zalavár 1)* Budapest: Martin Opitz Kiadó
- Zimonyi I. (2005): *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22)* Budapest: Balassi Kiadó
- Zuckerman C. (2006): Byzantium’s Pontic Policy in the Notitiae episcopatum. In: C. Zuckerman (ed.): *La Crimée entre Byzance et le Khaganat Khazar*. Paris: 201–230.